

SZÖVEGCSONKOR BORI IMRÉNEK

K A B D E B Ó L Ó R Á N T

Bori Imre emlékeztetett mindnyájunkat egyszer-valamikor, hogy mindaz, amit mi klasszikus modernségként írunk le, az tulajdonképpen az avantgárd egyik változata. Mindezt még Szabó Lőrinc esetében is hangsúlyozta, éppen az én egyik *félm*ondatomat felidézve. Tudomásul vettük, elfogadtuk – én a magam részéről megfordítottam: az avantgárd a klasszikus modernség egyik változata. De lépünk tovább. Keressük meg a klasszikus modernség másik forrásvidékét, a *klasszikus* versbeszédet, illetőleg annak – paradox módon – közvetítőjét: a romantikát.

Vegyük azt, hogy a Természet – ahogy a régiek óta tudtuk, majd Galilei és Newton kiszámította – örök és változatlan, sőt változtathatatlan, csak az emberi természetben rombol és rendez át mindent a Wahlverwandschaft – Vas István szép találatával – a vonzás és választás pszichológiai törvénye. Még hozzá kiszámíthatatlanul.

Tehát van az Örök Rend, a Természet a maga örök-változtathatatlan szabályaival, amely az elveszett paradicsom emlékét idézi az emberiség szeme elé – annak az emberiségnek a szeme elé, amelyik a maga történelmével mindent elrontott, éjszakába fordította a fényt, és legfeljebb csak a héroszok – írók, költők, érzékeny lelkű emberek – képesek ismét felérezni ebből az éjszakából a fény, a nappali rend honába. *Fiat Lux* és megszületett Newton – mondja Pope (Dayka Gábor által is fordított) epigrammája.

Vagy ahogy Hölderlin *Hüperion*­jában (Szabó Ede szép fordításában, Friedrich Hölderlin: *Versek. Hüperion*, Európa, 1993, 163–355.) olvasom: „Egy jobb kor az, amit te keresel, egy szebb világ. Barátaidban csak ezt a világot ölel­ted át, ők és te voltatok ez a világ” (236.). „Amíg ez az egy dallam zeng bennem, nem félek a vadon halotti csendjétől a csillagok alatt; amíg ragyog a nap és

Diotima, számomra nincsen éjszaka” (237.). Akár a *Werther*ben is olvashatnánk, Dayka is írhatta volna versében. Különösen a felvezető kérdéssel: „tudod-e, hogy mit nélkülözöl, mi az, ami úgy hiányzik neked, (. . .) ami után búsulsz minden bánatodban?” (236.). Ezért vettem a kezembe ismét Hölderlint, különösképpen a *Hüperion*t.

Valóban, egybe tudom olvasni Dayka verseit és Kármán regényprójáját a hölderlini sorokkal. A lelkesültséget éppúgy mint a letörtséget. Csakhogy . . .

. . . Csakhogy amit benne olvastam, az nem Dayka vagy Kármán felé kérdezett vissza, hanem előre, Stefan George és a *Föld, Erdő, Isten* tizenkilenc-húsz éves Szabó Lőrince felé. Felfedve azt a kapcsolatot, amit Szerb Antal – és nyomában Baróti Dezső – még tudott, és amelyet mostanában a germanisták – köztük a zágrábi Žmegač – ismét hangsúlyoznak: a századforduló, a századelő klasszikus modernsége intertextuális kapcsolatban áll a klasszikus irodalmat magába szívó romantika szövegeivel. Mint ahogy ez Pound szövegei esetében is kimutatható, Szabó Lőrinc indulásával párhuzamosan.

A másfél század alatt fokozódó emberi bizonytalanság mögött mindvégig megmarad a Természet változtathatatlanságában manifesztálódó klasszikus rend nosztalgája.

Engedtessek meg, hogy most, Bori Imre köszöntéseként, összeolvassam a *Hüperion* és a *Föld, Erdő, Isten* néhány sorát, megjegyezve, hogy szinte mindkét mű egységét is egybeolvashatnám.

„Ó, bár sohase cselekedtem volna! hány reménységgel lennék gazdagabb! Igen, feledd csak el, hogy emberek is vannak, te romlandó, ostromlott, ezerszeresen megbántott szív! s térj vissza ismét oda, honnét indultál, a Természet, a változatlan, csöndes és szép Természet karjaiba.” (167.)

XXXII:

Bizony, barátom, hasztalan volt minden. Az örök hegyek türelmes homlokán tavaszi dísz t öltött az erdő. Istenek szerszáma, szócsöve voltunk mi eddig. S látod? –:

Én is azt hittem: csak én jelentek, én vagyok az érték. Jöjj ma még velem, jöjj, látogassuk meg a változatlan istenek oltárait s hallgassuk, hogy dobog föl a mezők munkás szívében a csirázó öntudat.

„Eleitől fogva barbárok, akiket a szorgalom, a tudomány s még a vallás is csak barbárabbá tett, teljességgel képtelenek minden isteni érzésre, csontjuk velejéig romlottak, a szent gráciák boldogságára érdemteleneek, túlcsigázottságukban és szegényességükben bánítóak minden kiművelt lélek számára, tompák és harmóniátlanok, mint egy félrehajított edény cserepei –” (337.)

XXX:

*Oly súlyos felhők ülnek az égen,
 hogy csak a gyermek ártatlan szeme
 lát föl a csillagokig. Nem a szótlan-
 feszülő dac köti le ajkainkat,
 – a hitetlenség, a fáradt közöny!
 Árnyak, a némaság fegyencei
 vagyunk; s nézzétek csak, barátaim,
 arcunk mennyire átarc! . . . Tétován
 lengünk a szélben, szélkakasnak is
 elromlott, lelketlen vasdarabok.*

„Ahol azonban így megbántják az isteni Természetet és művészeit – ó, ott az élet legszebb kedve odavan, és minden más csillag kívánatosabb a földnél. Ott egyre sivárabbak, kietlenebbek az emberek, akik pedig mind szépnek születtek, növekszik a szolgáltság s vele az eldurvulás, a gondokkal együtt nő a részegség, a bőséggel az éhség és a kenyérgond – minden év áldása átokká válik, és minden isten elmenekül.” (341.)

XXX:

*Jön s megy az idő: megint ránk öregszik
 egy újabb év, az undor s szégyen éve.
 Mi lesz az új? Új undor, újra szégyen.
 Beláttuk: remény és reménytelenség,
 jó s rossz itt egyformán felesleges.
 Óh, a remény már útált unalom:
 annyiszor megcsalt, hogy magunk szeretnők
 agyontaposni, – úgyis hasztalan
 rágja lelkünkben pondró-újjait.*

„De te ítélni fogsz, szent Természet! Mert még ha szerények lennének ezek az emberek, ha nem tennék a köztük élő jobbak számára törvénné önmagukat! ha nem gyaláznák azokat, akik mások, s ha már gyalázzák is, legalább ami isteni, azt ne gúnyolnák!” (339.)

XXX:

. . . Ha jön még
valaha tisztulás: a Föld, az áldott
Anyaföld indul meg, s harca a Béke
szent harca lesz s ez a harc lesz a végső!

XXVII:

Miután kitagadtak, miután gonosz
szavak s szemek fúródtak át a levegőn
felém, s a hiúság engem is majd megölt:
a növekedő nappal együtt, a bitang
tervek s a léhaság elől, kiszöktem a
munkás Halál terített asztalaihoz,
a temetőbe. Nem meghalni –.

Az örök
s ártatlanul buja természet kap belém:
Légy jó, élj és örülj! – biztat az anyaföld,
A hír a csontoké! – suttog a tört kereszt;
és mint tíz évvel ezelőtt, bennem ma is
régi és új világok lelke működik,
mert az élet arcának ráncai mögött
én tegnap láttam már a holnapit.

„Sohasem éltem még át ilyen teljesen azt az ősi, megingathatatlan sorsigazságot, hogy a szívben új üdvösség támad, ha kitart és átvirrasztja a bánat éjfelét, és hogy, mint csalogánydal a sötétben, igazán istenien csak a mély szenvedésben csendül fel bennünk a világ életdala. Mert mintha géniuszok lennének, úgy éltem most együtt a virágzó fákkal, és a tiszta patakok, ahogy alattuk folydogáltak, isteni hangú mormolással mosták ki keblemből a bánatot. (. . .) Így adtam át magam egyre jobban és jobban, szinte véghetetlenül a boldog Természetnek. Szívesen váltam volna gyermekké is, hogy közelebb legyek hozzá, szívesen vettem

volna, ha kevesebbet tudok, és olyanná válok, mint a tiszta fénysugár, hogy közelebb legyek hozzá! Ó, mennyivel többet ért számomra a gondolatokkal zsúfolt éveknél, a mindent megkísértő emberek minden kísérleténél, ha csak egy pillanatra is az ő békéjében, az ő szépségében érezhettem magamat!” (342–343.)

XXXVII:

*Örök tavasz és te, örök tavaszban
dobogó föld, örök szerelmesem,
– elóttetek ledobom emberi
álarcomat s magamba sülyedő
lélekkel, talán léttelen, de boldog
nyugalmatok életnél több s nagyobb
fenségébe temetkezem . . .*

XIX:

*Elmentél, s megnémült a föld. Halott erdők
mélyébe tűnt az eddig oly vidám visszhang
s ott szótlanúl zokogva nem figyelt többé
hívó szavamra, nem akarta napfényes
örömmel visszamondani neved, melyre
tegnap még együtt s boldogan tanítgattuk.
A délután biztató zöldje elsápadt,
a friss vadrózsa összecsukta bimbóit,
az ibolyák szemében árva könny égett:
kedvem veled szállt és a mozdulatlanság
dermedezett szívemben. A kilátó vén
kövein álltam, a korlát előtt, honnan
falunk fölött legtovább lehetett látni
már messze ringó kis hajód vitorláit.
Engem is elvittél? – oly léttelen vártam,
míg meg nem érkezett az estharangszó! . . . Majd
az éj hullatni kezdte harmatát; súlyos
csillagok ültek pillámra. A hajlongó
fák közt éjfélíg megmaradt a csönd, és sírt.*

„Nem sokkal azután kezdődött, hogy elmentél, sőt még a búcsú napjaiban. Lelkemben valami olyan erő támadt, amítől megriadtam; e benső elevenység előtt elhalványult, elenyészett a földi lét, mint éji lámpafény a hajnalpírban – elmond-

jam-e? – (. . .) a szüzi száj szava kinyitotta volna minden istentől elhagyott ember szemét, fényt csiholt volna tompa homlokukból, olyan erővel pezsgett bennem az élet! De egyre fáradtabbá bágyadtak halandó tagjaim, könyörtelenül húzott lefelé az aggasztó tehetatlenség. Ah, csöndes lugasomban be sokszor siraigattam ifjúságom rózsáit! hervadtak, egyre hervadoztak, s csupán a könnyek festették pirosra leánykád arcát. Minden a hajdani volt: a régi fák, a régi lugas – itt állt valaha Diotimád, gyermeked, Hüperion, szemed boldog sugárzásában, virág a virágok között, s a föld és ég erői békésen olvadtak eggyé benne; – most idegenül járt a májusi rügyek között, meghittjei, a kedves növények barátian intettek neki, ám ő csak gyászolni tudott; de azért megálltam mindegyiknél, búcsúztam egyre-másra: a ligetektől és forrásoktól, a lombsuttogású domboktól.

(. . .) és ott voltam a sziklán, a korlátnál, ahonnét egykor veled néztem le, a nyílt Természetbe, ah, ahol úgy álltam, hogy kezed tartott, ahol a szerelem első, borzongó hevületével tapadt rám tekinteted, ahol vágyunk áldozati borként öntötte volna túlláradó lelkünket az élet szakadékába – ott bolyongtam én, panaszom a szélnek sírtam el, pillantásom félénk madárként repesett, s alig mertem a szép földre nézni, amelytől meg kellett válnom.” (326–328.)

A történet más a Hüperionban és más a Föld, Erdő, Istenben természetesen. De a hangnem, a retorika és főként a horizont – az egymásra rímel.

Befejezésül engedtessek meg ennek a Bori-„csokornak” a továbbgondolása, a beszédmód azonosítása.

A Hüperion hivatkozik „Hérakleitosz nagy igéjé”-re, „az önmagában különböző Egy-re”, majd hozzáteszi: „míg erre rá nem leltek, nem létezhetett semmiféle filozófia”. Majd így folytatja: „Most már előállt az Egész, s lehetővé vált a meghatározás. A virág megérlelődött; most már ízekre szedhettük” (253.). Ez pedig a műalkotásra vezeti át a filozófiai meghatározást. A műalkotásra, amelynek Egységében a barátság és a szerelem – és minden egyéb emberi kapcsolat – egymás felé húzó és egymástól taszító különbözőségei összeolvadhattak. Ez pedig a klasszikus modernség horizontja is, melyen a romantika ellentétei felerősödhetnek, hogy a természet (a „park”, Lukács György George költészetét – előbb pozitív, utóbb negatív értelemben – „parklíraként” aposztrofálja!), vagyis a műalkotás örök uranoszi törvényeiben egyesülhessenek mégegyszer.

Ezzel cseng össze az irodalomtörténész Szerb Antal összeolvasása is, aki a maga sajátossá alakított preromantika-konceptiójában a romantikát és a klasszikus modernség meghatározó nagyságát, Stefan Georgét összefogó látomását megalkotta. És ebből a pozícióból születik – ezt megelőzően – a pályakezdő Szabó Lőrinc olvasata is. Aki *Kisnaplója* tanúsága szerint épp ezt az „önmagában különböző Egy”-et olvassa ki a német romantikából, hogy

létrehozza a *Föld, Erdő, Isten* kötet baráti és szerelmes változásairól szóló vallomásait oly módon, hogy mindezt a finoman érzékelt változást egyben a Természet örök változtathatatlanságával mérje ekkor még össze.

És ami ezután következett? A természettudomány is ráébred „az önmagában különböző Egy”-re: a Heisenberg-féle határozatlansági relációra. Amikor pedig már a természet is bizonytalanra válik, amikor Schrödinger az európai természettudományos alapozású filozófiai gondolkodás hézagairól kezd beszélni, ekkoriban kezd eltűnni a természet összehangoló nyugalma a versből, és egyben megszűnik a költő héroszi szerepe. Nincs mit mivel összehangolnia. Ekkor szűnt meg a költészet „holderlini” korszaka. Utólag egy filozófus mondja ki ezt, Heidegger a *Wozu Dichter* című tanulmányában.

A húszas évek végén, egymástól függetlenül egyszerre jelenik meg ez a horizont a fizikában, a filozófiában és a költészetben. Ahogy mondani szoktuk: a levegőben volt. Persze csak a legnagyobbak figyeltek fel rá. Ekkortól lesz érvényes Babits szava („Nem az énekes szüli a dalt: / a dal szüli énekesét.”) és a megnőtt Szabó Lőrinc gyakorlata. De ez már új korszak, néhányan úgy nevezzük: a dialogikus poétikai paradigma horizontja.

Déry Tiborral Újvidéken